

Μαζί

Ένα νέο
κοινωνικό
συμβόλαιο
για τον
21ο αιώνα

Minouche
Shafik

Μετάφραση
Γιώργος Μαραγκός

*Μια απαραίτητη συνταγή
για τη βελτίωση της κοινής μας ζωής*

ΚΡΙΣΤΙΝ ΛΑΓΚΑΡΝΤ, ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ

ΜΕΤΑΙΧΜΙΩ

Περιεχόμενα

<i>Ευχαριστίες</i>	9
<i>Προοίμιο</i>	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 <i>Τι είναι το κοινωνικό συμβόλαιο;</i>	19
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 <i>Παιδιά</i>	51
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 <i>Εκπαίδευση</i>	75
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 <i>Υγεία</i>	103
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 <i>Εργασία</i>	131
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 <i>Τρίτη ηλικία</i>	161
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7 <i>Γενιές</i>	189
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8 <i>Ένα νέο κοινωνικό συμβόλαιο</i>	213
<i>Σημειώσεις και πηγές για τις εικόνες</i>	247
<i>Σημειώσεις</i>	251

Τι είναι το κοινωνικό συμβόλαιο;

Η κοινωνία είναι τα πάντα. Πολλοί από εμάς ζούμε τη ζωή μας θεωρώντας ότι είμαστε αυτοδημιούργητοι και αυτάρκεις. Μερικοί αποδίδουμε τα εύσημα (ή ρίχνουμε το φταίξιμο) στην οικογένειά μας για τη μοίρα που μας κλήρωσε η ζωή, αλλά σπάνια σκεφτόμαστε τις μεγαλύτερες δυνάμεις που καθορίζουν το πεπρωμένο μας – τη χώρα όπου έτυχε να γεννηθούμε, τις κοινωνικές στάσεις που επικρατούσαν τη συγκεκριμένη εκείνη χρονική περίοδο στην ιστορία, τους θεσμούς που διέπουν την οικονομία και την πολιτική μας, καθώς και την αυθαιρεσία της καθαρής τύχης. Οι ευρύτεροι αυτοί παράγοντες καθορίζουν το είδος της κοινωνίας στην οποία ζούμε και αποτελούν τις πιο σημαντικές συνιστώσες της ανθρώπινης εμπειρίας μας.

Ας εξετάσουμε ένα παράδειγμα μιας ζωής στην οποία η κοινωνία παίζει πολύ μικρό ρόλο. Το 2004 πέρασα κάποιο διάστημα με μια οικογένεια στον Αμαζόνιο του Εκουαδόρ. Η Αντόνια, που με φιλοξενούσε, είχε δώδεκα παιδιά και από τη μεγαλύτερη κόρη της επρόκειτο σύντομα να αποκτήσει το πρώτο της εγγόνι. Ζούσαν στα όρια του τροπικού δάσους, χωρίς δρόμους, ηλεκτρισμό, τρεχούμενο νερό ή σύστημα αποχέτευσης. Η περιοχή είχε ένα σχολείο, αλλά ήταν αρκετά μακριά, οπότε τα παιδιά δεν πήγαιναν και πολύ συχνά. Η Αντόνια, όμως, ήταν η υγειονομική υπάλληλος της κοινότητας και είχε πρόσβαση μέσω ασυρμάτου στον γιατρό μιας κοντινής πόλης, ο οποίος μπορούσε να δώσει συμβουλές σε εκείνη και σε άλλους. Πέρα από την υπηρεσία αυτή (την οποία είχε οργανώσει μια φιλανθρω-

πική οργάνωση), η ίδια και ο σύζυγός της έπρεπε να βασίζονται μόνο στους εαυτούς τους, να βρίσκουν την τροφή τους στο δάσος και να μαθαίνουν στα παιδιά τους πώς να επιβιώνουν στο περιβάλλον τους. Όταν σπανίως χρειάζονταν κάτι που δεν μπορούσαν ούτε να βρουν ούτε να φτιάξουν μόνοι τους (μια κατσαρόλα, για παράδειγμα), έψαχναν για ψήγματα χρυσού στον Αμαζόνιο, για να τα ανταλλάξουν στη συνέχεια με αγαθά στην αγορά, όπου έφταναν έπειτα από μια μεγάλη διαδρομή με κανό.

Μπορεί να φαίνεται πολύ ακραίο και μακρινό παράδειγμα, αλλά σκοπός του είναι να μας θυμίσει πόσο συνηθισμένοι είμαστε στα πράγματα που μας δίνει η συλλογική ζωή σε μια κοινωνία – υποδομές, προσβάσιμη εκπαίδευση και περίθαλψη, νόμοι που επιτρέπουν την ύπαρξη αγορών στις οποίες μπορούμε να έχουμε εισόδημα και πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες. Η Αντόνια και η κόρη της υποσχέθηκαν να δώσουν στο παιδί που περίμεναν το όνομα Μινούς, κάτι που ήταν μεγάλη τιμή για μένα. Συχνά αναρωτιέμαι τι είδους ζωή θα έχει αυτό το παιδί με το όνομά μου, γεννημένο σε μια πολύ διαφορετική κοινωνία.

Ο τρόπος δόμησης μιας κοινωνίας έχει βαθιές συνέπειες στη ζωή εκείνων που ζουν σε αυτή, αλλά και στην αρχιτεκτονική της ευκαιρίας που τους προσφέρεται. Καθορίζει όχι μόνο τις υλικές τους συνθήκες, αλλά και την ευζωία τους, τις σχέσεις και τις προοπτικές τους στη ζωή. Η δομή της κοινωνίας καθορίζεται από θεσμούς όπως το πολιτικό και το νομικό σύστημα, από την οικονομία, τον τρόπο με τον οποίο οργανώνεται η ζωή στην οικογένεια και την κοινότητα.¹ Όλες οι κοινωνίες επιλέγουν ποια ζητήματα θα ρυθμίζονται στο ατομικό επίπεδο και ποια στο συλλογικό. Οι κατευθυντήριες αρχές και οι κανόνες που ορίζουν πώς λειτουργούν αυτοί οι συλλογικοί θεσμοί είναι ό,τι θα αποκαλέσω κοινωνικό συμβόλαιο, το οποίο θεωρώ τον πλέον εξέχοντα καθοριστικό παράγοντα της ζωής που ζούμε. Επειδή είναι τόσο σημαντικό και επειδή οι περισσότεροι άνθρωποι δεν μπορούν να ξεφύγουν εύκολα από τις κοινωνίες τους, το κοινωνικό συμβόλαιο απαιτεί τη συγκατάθεση της πλειονότητας και την περιοδική επαναδιαπραγματεύσή του, καθώς αλλάζουν οι συνθήκες.

Ζούμε σε μια εποχή κατά την οποία οι άνθρωποι σε πολλές κοινωνίες αισθάνονται απογοητευμένοι από το κοινωνικό συμβόλαιο και τη ζωή που τους προσφέρει. Κι αυτό παρά τα τεράστια άλματα σε ό,τι αφορά την υλική πρόοδο που έχουν παρατηρηθεί στον κόσμο τα τελευταία πενήντα χρόνια.² Έρευνες δείχνουν ότι τέσσερις στους πέντε ανθρώπους πιστεύουν πως «το σύστημα» δεν λειτουργεί για τους ίδιους στις Ηνωμένες Πολιτείες, την Ευρώπη, την Κίνα, την Ινδία και διάφορες αναπτυσσόμενες χώρες.³ Σε πολλές ανεπτυγμένες χώρες, η πλειονότητα των ανθρώπων δεν πιστεύουν πλέον ότι τα παιδιά τους θα έχουν καλύτερη τύχη από τους ίδιους. Στον αναπτυσσόμενο κόσμο, οι φιλοδοξίες για την εκπαίδευση, την περίθαλψη και την εργασία βρίσκονται συχνά σε ένα επίπεδο πολύ πέρα από την ικανότητα μιας κοινωνίας να τις κάνει πραγματικότητα. Και σε όλο τον κόσμο, οι εργαζόμενοι ανησυχούν μήπως χάσουν τα προς το ζην εξαιτίας έλλειψης δεξιοτήτων ή ενόψει της αυτοματοποίησης.

Η δυσaréσκεια αυτή παίρνει διάφορες μορφές. Ορισμένοι άνθρωποι σε αγροτικές περιοχές και κωμοπόλεις υποστηρίζουν ότι δυσανάλογη προσοχή και πόροι δίνονται στις πόλεις, εις βάρος των ίδιων. Οι ντόπιοι πληθυσμοί σε ορισμένες χώρες αισθάνονται ότι οι μετανάστες αλλάζουν τις κοινωνίες τους και λαμβάνουν παροχές προτού συνεισφέρουν όσα πρέπει στην κοινωνία. Ορισμένα μέλη φυλών που κάποτε κυριαρχούσαν μισούν τις άλλες εθνικές ομάδες, που απαιτούν ίση μεταχείριση. Ορισμένοι άντρες αισθάνονται πως απειλούνται από τις γυναίκες που έχουν πρόσφατα αποκτήσει κάποια ισχύ, αλλά και από πολιτικές όπως η ποσόστωση και οι στόχοι αντιπροσώπευσης, που τους φέρνουν σε μειονεκτική θέση. Μια μερίδα των νέων υψώνουν όλο και πιο συχνά τη φωνή τους ενάντια στους ηλικιωμένους, για τους οποίους πιστεύουν ότι καταναλώνουν όλο και περισσότερους πόρους του συστήματος υγείας και των συντάξεων, ενώ τους αφήνουν μια παρακαταθήκη χρέους και περιβαλλοντικής καταστροφής. Ορισμένοι ηλικιωμένοι αισθάνονται πως οι νέοι δεν είναι επαρκώς ευγνώμονες για τις θυσίες που έκαναν για εκείνους στο παρελθόν.

Το παρόν βιβλίο προσπαθεί να φτάσει στις ριζικές αιτίες αυτής της απογοήτευσης μέσα από τον φακό του κοινωνικού συμβολαίου: μια

προσέγγιση που αναγνωρίζει την πρωταρχικότητα των προσδοκιών και της αμοιβαιότητας, την αποδοτικότητα και την αξία της συλλογικής δράσης και του επιμερισμού του ρίσκου, τη σημασία της προσαρμογής σε έναν κόσμο που αλλάζει, προκειμένου να μη γίνουμε μάρτυρες μιας καταστροφικής διάσπασης της αμοιβαίας εμπιστοσύνης πάνω στην οποία βασίζεται η ιδιότητα του πολίτη και του μέλους μιας κοινωνίας. Πόσα τελικά οφείλει μια κοινωνία σε ένα άτομο, και τι οφείλει αντίστοιχα το άτομο αυτό; Και στην εποχή αυτή των μεγάλων αλλαγών, πώς θα χρειαστεί να προσαρμοστούν οι αμοιβαίες υποχρεώσεις; Οι απαντήσεις στα εν λόγω ερωτήματα φαίνεται ότι βρίσκονται στην καρδιά της λύσης πολλών πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών προκλήσεων που αντιμετωπίζει σήμερα ο κόσμος.

Προσδοκίες και το κοινωνικό συμβόλαιο

Ποιοι είμαστε «εμείς» που «οφείλουμε ο ένας στον άλλο»; Έναντι ποιων αισθανόμαστε αμοιβαία υποχρεωμένοι; Πρόκειται για περίπλοκο ερώτημα, με προσωπικές, πολιτισμικές και ιστορικές διαστάσεις. Θα ήθελα να πιστεύω ότι οι αμοιβαίες αυτές υποχρεώσεις είναι ομόκεντροι κύκλοι. Στον πυρήνα, οι περισσότεροι από εμάς αισθανόμαστε ότι οι μεγαλύτερες υποχρεώσεις μας συνδέονται με την άμεση οικογένεια και τους φίλους μας. Οι γονείς θα κάνουν τεράστιες θυσίες για τα παιδιά τους· οι φίλοι θα στηρίξουν ο ένας τον άλλο με πάρα πολλούς τρόπους. Στον επόμενο δακτύλιο του κύκλου βρίσκεται η κοινότητα στην οποία ζούμε. Συχνά πρόκειται για το πεδίο των ομάδων στις οποίες συμμετέχει κανείς οικειοθελώς, θρησκευτικών οργανισμών, συνοικιακών και τοπικών διοικητικών δομών. Στον επόμενο δακτύλιο βρίσκεται το έθνος-κράτος, έναντι του οποίου οφείλουμε να εκπληρώνουμε το καθήκον μας ως πολίτες – να πληρώνουμε φόρους, να υπακούμε στους νόμους, να ψηφίζουμε, να συμμετέχουμε στη δημόσια ζωή. Σε ένα σχέδιο περιφερειακής συνένωσης όπως είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση, έχει γίνει προσπάθεια να καλλιεργηθεί ένα αίσθημα του «εμείς» σε έναν ακόμα δακτύλιο, αποτελούμενο από τους πολίτες των

εθνών-κρατών που είναι μέλη της ένωσης. Ο τελευταίος κύκλος είναι ο κόσμος, όπου οι υποχρεώσεις ενδέχεται να είναι πιο αδύναμες, αλλά γίνονται πιο προφανείς όταν υπάρχει μια ανθρωπιστική κρίση ή ένα παγκόσμιο πρόβλημα, όπως η κλιματική αλλαγή, οπότε και η διεθνής αλληλεγγύη καθίσταται σημαντική.

Κάθε μέρα ασχολούμαστε με τις αμοιβαίες υποχρεώσεις μας και φροντίζουμε τους άλλους, όχι μόνο μέσα στην οικογένειά μας, αλλά και μέσα στις κοινότητες και τα έθνη-κράτη, κάτι που υπερβαίνει σε μεγάλο βαθμό το στενό ιδιωτικό μας συμφέρον. Το προφανές είναι ότι οι περισσότεροι από εμάς πληρώνουμε τους φόρους μας, ωφελώντας ανθρώπους σε άλλα μέρη της χώρας (και ενίοτε σε άλλα μέρη του κόσμου), τους οποίους δεν θα γνωρίσουμε ποτέ. Το κάνουμε αυτό επειδή πιστεύουμε ότι το να ζούμε σε μια δίκαιη, καλώς διοικούμενη κοινωνία μάς βοηθάει να διάγουμε καλύτερο βίο και είμαστε πρόθυμοι να συνεισφέρουμε το δικό μας μερίδιο για την επίτευξη αυτού του σκοπού, προς το συμφέρον μας αλλά και χάριν αλληλεγγύης έναντι των συμπολιτών μας. Οι εργοδότες σε πολλές χώρες είναι υποχρεωμένοι να προσφέρουν παροχές στους υπαλλήλους τους, όπως η γονική άδεια και οι συντάξεις, ενώ πολλοί δίνουν οικειοθελώς επιπλέον παροχές, πέραν αυτών. Για να έχουμε καύσιμα και νερό, συγκοινωνίες και αποχέτευση, βασιζόμαστε σε υποδομές που παρέχει το δημόσιο, για τις οποίες υπάρχει η προσδοκία ότι θα είναι διαθέσιμες σε όλους. Έχουμε, επίσης, την προσδοκία να υπάρχουν καλά σχολεία και σύστημα υγειονομικής περίθαλψης και ασφαλείς δρόμοι, και το αντάλλαγμα που δίνουμε είναι η υπακοή στους νόμους. Με όλους αυτούς τους τρόπους εξισορροπούμε τις ατομικές μας επιθυμίες και την ανάγκη να ζούμε συλλογικά, με άλλους ανθρώπους. Η εν λόγω συλλογική αλληλεγγύη επεκτείνεται σε όλες τις γενιές όταν κάνουμε μακροπρόθεσμες επενδύσεις και, αντιστρόφως, όταν καταναλώνουμε πόρους που μειώνουν τις δυνατότητες των επόμενων γενεών.

Καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας, οι άνθρωποι έχουν συνδυάσει τις δυνάμεις τους σε διάφορους βαθμούς με σκοπό να απολαύσουν τα οφέλη και να διαχειριστούν τους κινδύνους που συνοδεύουν τη

ζωή μέσα σε μεγάλες ομάδες. Τα οφέλη αυτά περιλαμβάνουν την εξειδίκευση της εργασίας, την αμοιβαία άμυνα και τις κοινές υποδομές. Καθώς οι ομάδες μεγαλώνουν –από την οικογένεια στο χωριό, στις μεγάλες πόλεις, στα έθνη-κράτη–, οι αμοιβαίες υποχρεώσεις γίνονται πιο αφηρημένες και πολύ συχνά διαμεσολαβούνται από τους θεσμούς και την πολιτική διαδικασία. Αντί να «οφείλουμε» κάτι στην οικογένεια ή την κοινότητά μας, οι υποχρεώσεις μας μετατρέπονται σε αλληλεγγύη για τους συμπολίτες μας ή σε καθήκον έναντι της χώρας. Κατά το παρελθόν, για παράδειγμα, οι οικογένειες εκπαιδεύαν τα παιδιά τους, φρόντιζαν τους ασθενείς και τους ανέργους στο σπίτι· σήμερα οι περισσότεροι βασιζόμαστε σε σχολεία, ιατρικές εγκαταστάσεις και (σε ορισμένες χώρες) επιδόματα ανεργίας που πληρώνει το κράτος. Γι' αυτό και σήμερα υπάρχει η προσδοκία ότι οι άνθρωποι θα συνεισφέρουν στο κοινό καλό όταν είναι παραγωγικοί ενήλικες και, ως αντάλλαγμα, θα λάβουν εκπαίδευση όταν είναι νέοι και στήριξη όταν είναι ασθενείς, άνεργοι ή ηλικιωμένοι. Η ακριβής φύση των προσδοκιών αυτών ποικίλλει ανάλογα με τα πολιτισμικά πρότυπα, τους θεσμούς, τις δημόσιες πολιτικές και τους νόμους που ορίζουν τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των ατόμων στο ευρύτερο πλαίσιο της κοινωνίας, αλλά η ύπαρξη των προσδοκιών είναι οικουμενική.

Ενώ οι παραπάνω προσδοκίες υπάρχουν όσο καιρό υπάρχουν και οι ανθρώπινες κοινωνίες, με τον καιρό έχουν αλλάξει σημαντικά. Για παράδειγμα, για μεγάλο μέρος της ιστορίας, σχεδόν σε κάθε κοινωνία, η ευθύνη της φροντίδας για τα παιδιά και τους ηλικιωμένους ανήκε στις γυναίκες, ενώ η εκπαίδευση, η περίθαλψη και η απασχόληση της επόμενης γενιάς έτεινε να αποτελεί συλλογική ευθύνη, όπως ισχύει και σήμερα. Στις περισσότερες χώρες, υφίσταται επίσης μια κάποια προσδοκία ότι οι πλουσιότεροι πολίτες θα παρέχουν και ενός είδους προστασία ή στήριξη στους φτωχούς εντός των κοινοτήτων τους. Η ιστορία λέει ότι αυτή η οικειοθελής προσέγγιση στη φιλανθρωπία, που συχνά την καθιστούν δυνατή οι θρησκευτικοί θεσμοί, αποδείχτηκε ανεπαρκής και με πολύ άνισα αποτελέσματα. Καθώς οι χώρες γίνονται πλουσιότερες, οι πολίτες περιμένουν όλο και περισσότερο να αναλαμβάνει το κράτος την ευθύνη για την παροχή υπηρεσιών σε πιο

συνεπή και δίκαιη βάση, συγκεντρώνοντας τα απαιτούμενα χρήματα μέσω της φορολογίας.⁴

Οι φιλόσοφοι εξετάζουν εδώ και αιώνες πώς είναι δυνατόν τα ελεύθερα άτομα να πειστούν να ζήσουν μαζί σε μια κοινωνία και ποιο σύνολο προσδοκιών θα ήταν εύλογο.⁵ Κατά τη διάρκεια του Διαφωτισμού, όμως, η έννοια αυτή –της οικειοθελούς αμοιβαίας εξάρτησης με αντάλλαγμα παροχές που διαφορετικά είναι ανέφικτες– έγινε γνωστή ως κοινωνικό συμβόλαιο. Διάφοροι στοχαστές υποστήριξαν διαφορετικά είδη κοινωνικού συμβολαίου, όλοι τους όμως το τοποθέτησαν στο πλαίσιο της εποχής τους: τα δικαιώματα των ατόμων σε μια μοναρχία.

Ο Τόμας Χομπς υποστήριξε ότι άτομα που είναι μεν λογικά αλλά προασπίζονται και το συμφέρον τους θα πρέπει να υποτάσσονται οικειοθελώς στην εξουσία ενός απόλυτου ηγεμόνα, αφού αυτός είναι ο μόνος βέβαιος τρόπος να αποφευχθεί η βάρβαρη φυσική κατάσταση.⁶ Κατά την άποψη του Τζον Λοκ, ο σκοπός του κοινωνικού συμβολαίου είναι να διατηρηθεί η ζωή, η ελευθερία και η ευζωία των πολιτών: επομένως, αν ο ηγεμόνας δεν κατόρθωνε να υπερασπιστεί τα δικαιώματα αυτά, τότε ήταν θεμιτό να επαναστατήσουν οι πολίτες και να δημιουργήσουν μια νέα πολιτική κοινωνία.⁷ Τον Ζαν-Ζακ Ρουσό απασχόλησε η διατήρηση της ελευθερίας, ενώ παράλληλα ο ίδιος αναγνώριζε ότι, επειδή οι άνθρωποι εξαρτιόνταν όλο και περισσότερο ο ένας από τον άλλο, ήταν απαραίτητοι οι συμβιβασμοί με σκοπό τη συνύπαρξη σε μια καλή κοινωνία. Σύμφωνα με την άποψή του, το κοινωνικό συμβόλαιο απαιτούσε πολιτικούς θεσμούς –όπως ένα αντιπροσωπευτικό κοινοβούλιο– που θα επέτρεπαν στους πολίτες να θεσπίζουν νόμους, στους οποίους εν συνεχεία θα υποτάσσονταν οικειοθελώς, παρέχοντας με αυτόν τον τρόπο τη δικαιολογητική βάση της εξουσίας του κράτους.⁸ Και για τους τρεις αυτούς φιλοσόφους, οι προσδοκίες του ατόμου και του κράτους ήταν ελάχιστες σε σχέση με τις δικές μας: το κοινωνικό συμβόλαιο ήταν απλώς μια προϋπόθεση για τη ζωή σε μια κοινωνία απαλλαγμένη από την εκμετάλλευση.

Καθώς, όμως, άρχισαν οι μοναρχίες να παραχωρούν όλο και πιο συχνά την εξουσία στους πολίτες, η συζήτηση για το κοινωνικό συμ-

βόλαιο μετατοπίστηκε προς τις υποχρεώσεις του πολίτη και προς όλα όσα οφείλουμε ο ένας στον άλλο. Στο *The Theory of Moral Sentiments** ο Άνταμ Σμιθ, του οποίου η σκέψη έθεσε τα θεμέλια της σύγχρονης οικονομίας, έκανε λόγο για την ανάγκη «κύκλων κατανόησης», με βάση τους οποίους τα άτομα που φρόντιζαν για το συμφέρον τους φρόντιζαν παράλληλα και για την ευζωία των άλλων.⁹ Σύμφωνα με τον Σμιθ, η κοινωνική αλληλεγγύη που καλλιεργεί η κατανόηση διέπεται από ηθική, πολιτική και οικονομική λογική.¹⁰ Η ηθική λογική είναι ότι σε κάθε κοινωνία τα άτομα έχουν στοιχειώδεις ανάγκες –όπως η πρόσβαση σε βασική υγειονομική περίθαλψη και ασφάλεια, το εισόδημα που αποτρέπει τον αποκλεισμό τους από την κοινωνία, η εκπαίδευση που επαρκεί για να βρουν εργασία και να φέρονται ως ενημερωμένοι πολίτες– που θα ήταν ηθικό λάθος να μην ικανοποιούνται. Η πολιτική λογική για την κοινωνική αλληλεγγύη είναι ότι, για να λειτουργήσουν οι δημοκρατίες, οι πολίτες πρέπει να έχουν κοινές εμπειρίες, ώστε να αισθάνονται ότι έχουν και κοινό σκοπό.¹¹ Τέλος, η οικονομική λογική είναι ότι η από κοινού αντιμετώπιση των κινδύνων για πράγματα όπως η ασθένεια, η ανεργία και οι συντάξεις για μεγάλο αριθμό πολιτών είναι πιο αποδοτική από την προσπάθεια να εξασφαλιστεί κάθε άτομο μόνο του.

Στην οπτική του Σμιθ υπάρχουν επίσης όρια στην κατανόηση και στις προσδοκίες του ατόμου, καθώς και μια απροθυμία να μοιράζονται οι κίνδυνοι όταν τα άτομα συμπεριφέρονται «άσχημα». Αυτό ισχύει και σήμερα. Οι κίνδυνοι που δεν μπορούν να αποδοθούν σε ευθύνη του ίδιου του ατόμου –μια αναπηρία ή η απώλεια εργασίας εξαιτίας ατυχήματος ή κάποιου ξαφνικού οικονομικού κραδασμού– είναι εκείνοι που οι περισσότεροι άνθρωποι είναι πρόθυμοι να μοιραστούν. Αν, αντίθετα, οι απώλειες προέρχονται από το κάπνισμα ή από οδήγηση υπό την επήρεια αλκοόλ ή την κακή απόδοση στην εργασία, πολλοί πιστεύουν ότι τα άτομα θα πρέπει να αντιμετωπίσουν τις συνέπειες των πράξεών τους. Την ίδια στιγμή, άλλοι υποστηρίζουν ότι

* Στα ελληνικά κυκλοφορεί με τίτλο *Η θεωρία των ηθικών συναισθημάτων*, μτφρ. Διονύσης Δρόσος, εκδόσεις Παπαζήση, 2012.

η κακή συμπεριφορά αποτελεί πιο συχνά προϊόν της ανατροφής, των στερήσεων ή ακόμα και μιας ψυχικής ασθένειας. Οι ηθικές κρίσεις για την ατομική συμπεριφορά και την υπευθυνότητα βρίσκονται συχνά στο επίκεντρο ερωτημάτων για το πόσο γενναιόδωρο πρέπει να είναι το κοινωνικό συμβόλαιο.

Ο πιο σημαίνων φιλόσοφος του εικοστού αιώνα που ανέλυσε το κοινωνικό συμβόλαιο ως βάση για τη δημιουργία μιας δίκαιης κοινωνίας ήταν ο Τζον Ρολς.¹² Υποστήριξε ότι θα πρέπει να σχεδιάσουμε το κοινωνικό συμβόλαιο πίσω από ένα «πέπλο άγνοιας» – που σημαίνει ότι δεν θα έχουμε πρότερη γνώση ως προς το ποια θα είναι η δική μας θέση σε εκείνη την κοινωνία. Μην γνωρίζοντας αν θα ξεκινήσουμε τη ζωή μας ως προνομιούχοι ή ως άποροι, θα δημιουργήσουμε ένα κοινωνικό συμβόλαιο δίκαιο. Η αρχή του των ίσων ευκαιριών υποστηρίζει ότι «εκείνοι που βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο ταλέντου και ικανοτήτων, και έχουν την ίδια προθυμία να τα χρησιμοποιήσουν, θα πρέπει να έχουν τις ίδιες προοπτικές επιτυχίας ανεξάρτητα από την αρχική τους θέση στο κοινωνικό σύστημα».¹³ Σήμερα, η έννοια της ισότητας ευκαιριών βρίσκεται στην καρδιά πολλών προσδοκιών που τρέφουν οι πολίτες ανά τον κόσμο, ενώ η αντίληψη ότι λείπει αποτελεί σημαντική πηγή άγχους και δυσαρέσκειας.

Στις σύγχρονες κοινωνίες υφίσταται η προσδοκία ότι εκείνοι που θα προσπαθήσουν σκληρά θα βελτιώσουν τη θέση τους. Αυτό δεν ίσχυε πάντοτε, και σε πολλές παραδοσιακές κοινωνίες υπήρχε μια σχεδόν μοιρολατρική αποδοχή της επικρατούσας ιεραρχίας, με μερικούς να υποστηρίζουν ότι αυτή ήταν απαραίτητη για την κοινωνική τάξη. Σήμερα, όμως, οι περισσότερες χώρες περιλαμβάνουν την κοινωνική κινητικότητα στο κοινωνικό συμβόλαιο, επειδή κάτι τέτοιο φαντάζει πιο δίκαιο, βελτιώνει την κοινωνική συνοχή και επιτρέπει τη συλλογική δράση. Οι φτωχοί πρέπει να έχουν την προσδοκία ότι οι ίδιοι ή τα παιδιά τους θα βρεθούν σε καλύτερη θέση. Οι πλούσιοι πρέπει να φοβούνται ότι τα παιδιά τους θα είναι πιο φτωχά, ώστε να καλλιεργηθεί το ενδιαφέρον τους για τους λιγότερο προνομιούχους και να δημιουργηθεί μια αίσθηση του κοινού συμφέροντος.

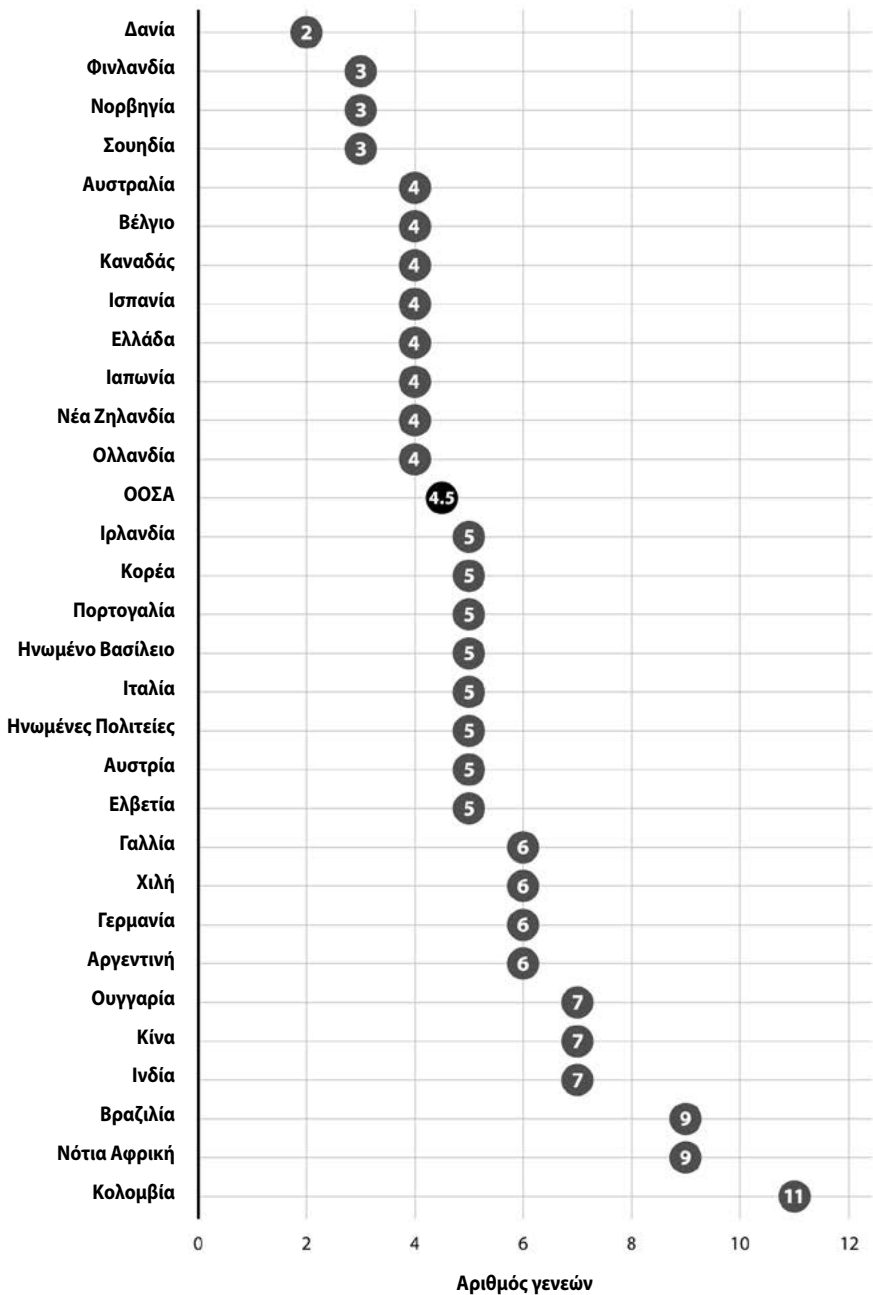
Στην πράξη, οι χώρες ποικίλλουν σε τεράστιο βαθμό ως προς την

αρχιτεκτονική της ευκαιρίας που προσφέρουν στους πολίτες τους. Για παράδειγμα, στη Δανία απαιτούνται κατά μέσο όρο περίπου δύο γενιές για να μετακινηθεί κάποιος από τα χαμηλά στα μεσαία εισοδήματα· στο Ηνωμένο Βασίλειο απαιτούνται πέντε γενιές και σε ιδιαίτερα άνισες χώρες, όπως η Βραζιλία, η Νότια Αφρική και η Κολομβία, χρειάζονται πάνω από εννέα γενιές. Οι διαφορές αυτές στην κοινωνική κινητικότητα (Διάγραμμα 1) εξηγούν εν μέρει την αγανάκτηση εναντίον του κοινωνικού συμβολαίου που παρατηρείται ακριβώς στις χώρες με χαμηλές, ή μειωμένες κατά την τελευταία περίοδο, προοπτικές για τη βελτίωση της θέσης ενός ατόμου με τον καιρό. Πολλά στοιχεία δείχνουν επίσης ότι η μειονεκτική θέση, τόσο εντός των οικογενειών όσο και γεωγραφικά, διατηρείται σε μεγάλο βαθμό για πολλές γενιές.¹⁴

Το κοινωνικό συμβόλαιο, το κράτος και ο ιδιωτικός τομέας

Πολλοί πιστεύουν ότι το κοινωνικό συμβόλαιο ταυτίζεται με το κράτος πρόνοιας, αλλά οι έννοιες δεν είναι συνώνυμες. Το κοινωνικό συμβόλαιο καθορίζει τι θα παρέχεται συλλογικά και από ποιον· το κράτος πρόνοιας είναι ένας από τους διάφορους πιθανούς τρόπους να δοθούν παροχές. Για την ακρίβεια, σε κάθε κοινωνία, ένα τεράστιο ποσοστό όσων εμπίπτουν στην ύλη του κοινωνικού συμβολαίου εξακολουθεί να παρέχεται από τις οικογένειες – για παράδειγμα, με την απλήρωτη γονική εργασία για την εκπαίδευση των παιδιών, με τον συνδυασμό των δυνάμεων σε καιρούς ασθενειών ή ανεργίας, ή με την ιδιωτική ασφάλιση. Οι κοινότητες, οι φιλανθρωπικές οργανώσεις, ο εθελοντισμός κάνουν πολλά για τη φροντίδα των απόρων και των ηλικιωμένων, δραστηριοποιούνται σε ανθρωπιστικές κρίσεις και στηρίζουν εκείνους που θέλουν να ξαναβρούν δουλειά. Οι εργοδότες είναι συχνά υποχρεωμένοι από τον νόμο να αναλαμβάνουν κάποια βάρη του κοινωνικού συμβολαίου, συνεισφέροντας στο ταμείο ανεργίας και, σε μερικές χώρες, στην υποχρεωτική ασφάλιση υγείας, ενώ ορισμένοι παρέχουν και επιπλέον υπηρεσίες, όπως είναι οι

Διάγραμμα 1. Κοινωνική κινητικότητα: πόσες γενιές χρειάζονται για τη μετακίνηση από τα χαμηλά στα μεσαία εισοδήματα σε διαφορετικές χώρες;

βρεφονηπιακοί σταθμοί, οι εκπαιδευτικές παροχές και η στήριξη ευζωίας και ψυχικής υγείας.

Όταν αναφέρομαι στο κοινωνικό συμβόλαιο, επομένως, εννοώ τη συνεργασία ανάμεσα στα άτομα, τις επιχειρήσεις, την κοινωνία των πολιτών και το κράτος, προκειμένου να συνεισφέρουν όλοι σε ένα σύστημα συλλογικών παροχών. Όταν αναφέρομαι στο κράτος πρόνοιας, εννοώ τους μηχανισμούς επιμερισμού του κινδύνου και επενδύσεων στις κοινωνικές παροχές, οι οποίοι διαμεσολαβούνται από τις πολιτικές διαδικασίες και τις επακόλουθες δράσεις του κράτους. Αυτοί οι στόχοι μπορούν να επιτευχθούν απευθείας μέσω της φορολογίας και των δημόσιων υπηρεσιών ή εμμέσως, με ρυθμίσεις που απαιτούν από τον ιδιωτικό τομέα να παρέχει αυτή τη στήριξη. Οι συλλογικές παροχές μπορούν επίσης να περιλαμβάνουν ένα κράτος που αναλαμβάνει τον ρόλο του ασφαλιστή έσχατης λύσης, αφού θα πρέπει, για παράδειγμα, να αποτρέπει να μένουν οι άνθρωποι χωρίς τροφή, στέγη ή εντελώς άποροι σε περιπτώσεις φυσικών καταστροφών ή πανδημίας.

Πριν δημιουργηθούν τα έθνη-κράτη, το κοινωνικό συμβόλαιο βασιζόταν στις φυλές και τις τοπικές σχέσεις, οι οποίες εξασφάλιζαν αμοιβαία προστασία και κάποιο διαμοιρασμό βασικών αγαθών, όπως η τροφή και η στέγη. Κατά τη φεουδαρχική περίοδο, αυτό εξελίχθηκε στην εξασφάλιση του νόμου και της τάξης από τοπικούς άρχοντες με αντάλλαγμα την είσπραξη ενοικίου, και με μια κυρίαρχη μοναρχική δομή στην κορυφή. Τα έθνη-κράτη προέκυψαν μόλις στην πρώιμη νεωτερική περίοδο, όχι μόνο για να προσφέρουν ασφάλεια και να εισπράττουν, αλλά και για να επενδύουν σε συλλογικά αγαθά, όπως οι υποδομές που χρηματοδοτούνται από ελεγχόμενη φορολόγηση. Καθώς αναπτυσσόταν ο καπιταλισμός, το κοινωνικό συμβόλαιο έγινε πιο περίπλοκο, αφού οι οικογένειες έχαναν την αυτάρκειά τους ενώ αυξανόταν ο καταμερισμός εργασίας· από εκεί προέκυψαν ρυθμιστικά συστήματα, ενώ και οι δημόσιες υπηρεσίες, όπως το αποχετευτικό δίκτυο και ο ηλεκτρισμός, έπρεπε να συντονιστούν και να χρηματοδοτηθούν. Η παροχή τέτοιων συλλογικών αγαθών, μεταξύ αυτών και η δημιουργία ενός μορφωμένου και υγιούς εργατικού δυ-

ναμικού, έγινε ένα όλο και πιο σημαντικό τμήμα του κοινωνικού συμβολαίου, και κατέληξε σε αυτό που πλέον αποκαλούμε κράτος πρόνοιας.

Ο συντηρητικός Πρώσος Ότο Φον Μπίσμαρκ συνήθως θεωρείται ο πρώτος που κατοχύρωσε νομικά την κοινωνική αλληλεγγύη, όταν από τη θέση του καγκελάριου θέσπισε με νόμο ένα υποχρεωτικό ασφαλιστικό πρόγραμμα για συντάξεις και ασθένειες στη Γερμανία του 1889. Τα κίνητρά του ήταν να κάνει πιο αποδοτική την οικονομία και να αποτρέψει πιο ριζοσπαστικές προτάσεις, προερχόμενες από τους σοσιαλιστές αντιπάλους του, όπως η απαλλοτρίωση της περιουσίας. Σε μια ρηξικέλευθη επιστολή προς το γερμανικό κοινοβούλιο, έγραψε: «Εκείνοι που δεν μπορούν να εργαστούν λόγω ηλικίας ή αναπηρίας έχουν εύλογες αξιώσεις να λάβουν φροντίδα από το κράτος». Η ηλικία συνταξιοδότησης ορίστηκε στα εβδομήντα έτη, κάτι που, δεδομένου του προσδόκιμου ζωής κατά τη συνταξιοδότηση στη Γερμανία εκείνη την περίοδο, σήμαινε ότι το κράτος θα έδινε σύνταξη για επτά χρόνια κατά μέσο όρο.¹⁵

Στο Ηνωμένο Βασίλειο, το πρώτο άτομο που ζήτησε συλλογική ευθύνη για την υγειονομική περίθαλψη, μέσω της Βασιλικής Επιτροπής για τους Νόμους περί Φτωχών του 1909, ήταν η Μπιάτρις Γουέμπ, η οποία πρότεινε τη συγκρότηση μιας εθνικής υπηρεσίας υγείας. Ο Γουίλιαμ Μπέβεριτζ (διευθυντής του LSE, 1919-37) είναι όμως εκείνος στον οποίο αποδίδεται το πρώτο πλήρες σχέδιο για ένα κράτος πρόνοιας που θα ικανοποιούσε τις ανάγκες των πολιτών «από την κούνια ως τον τάφο». Για την εξάλειψη των «πέντε γιγάντων», της ένδειας, της άγνοιας, της στέρησης, της οκνηρίας και της ασθένειας, το σχέδιο του Μπέβεριτζ ήταν να συνεισφέρουν όλοι σε ένα ταμείο κοινωνικής ασφάλισης, και να λαμβάνουν ως αντάλλαγμα τα ίδια δικαιώματα σε παροχές, όπως είναι η υγειονομική περίθαλψη ή η ασφάλιση ανεργίας.¹⁶

Τα κράτη πρόνοιας εξελίχθηκαν πολύ διαφορετικά σε άλλα μέρη κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα. Σε χώρες όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Αυστραλία δόθηκε μεγαλύτερη έμφαση στην ατομική ευθύνη, οπότε οι εισφορές και η μικρή έκταση αναδιανομή εισοδή-

ματος από το κράτος κατευθύνονταν μόνο σε εκείνους που είχαν τη μεγαλύτερη ανάγκη. Στην ηπειρωτική Ευρώπη, τα συστήματα συνδέονταν συχνά με την εργασία και βασίζονταν στις κοινωνικές εισφορές των εργοδοτών και των υπαλλήλων, ώστε να υπάρχουν χρήματα για ασφάλιση ανεργίας και υγειονομική περίθαλψη. Οι χώρες του ευρωπαϊκού βορρά έκλιναν προς υψηλότερα επίπεδα κρατικής χρηματοδότησης για προνοιακές παροχές και πιο γενναιοδωρους συνδυασμούς καθολικών και στοχευμένων παροχών. Μια αντιπροσωπευτική απεικόνιση των διαφορών αυτών εντοπίζεται στο πόσο διαρκεί σε κάθε χώρα η συλλογική στήριξη για ένα άτομο που έχει μείνει άνεργο. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, το επίδομα ανεργίας διαρκεί συνήθως μόνο έξι μήνες· σε χώρες όπως η Γαλλία ή η Γερμανία, το όριο είναι περίπου ένα έτος· σε χώρες όπως η Δανία και η Ολλανδία, βρίσκεται περίπου στα δύο έτη.¹⁷

Οι αναπτυσσόμενες χώρες έχουν γνωρίσει και αυτές ραγδαία αύξηση στις προνοιακές δαπάνες, καθώς οι πολίτες τους απαιτούν καλύτερες υπηρεσίες και κοινωνική προστασία. Ο αριθμός των χωρών με χαμηλά και μεσαία εισοδήματα που διαθέτουν κάποια μορφή κοινωνικής προστασίας έχει διπλασιαστεί τα τελευταία είκοσι χρόνια – από μόλις 72 σε 149 το 2017.¹⁸ Η πλειονότητα (77%) έχει θεσπίσει κάποια μορφή πληρωμών σε μετρητά για τα φτωχότερα νοικοκυριά, και πολλές (42%) δίνουν χρήματα με προϋποθέσεις, όπως να στέλνουν οι ωφελούμενοι τα παιδιά τους στο σχολείο ή να κάνουν τα εμβόλιά τους. Τα χρήματα αυτά συχνά είναι πολύ λίγα, αλλά έχει αποδειχτεί ότι ο αντίκτυπός τους είναι σημαντικός στη μείωση της φτώχειας, στην αύξηση της παρουσίας στο σχολείο, στη βελτίωση της διατροφής και στην αύξηση της παραγωγικότητας του νοικοκυριού.¹⁹ Τα χρηματικά ποσά μπορούν επίσης να προσαρμοστούν γρήγορα, για να ανταποκριθούν στις ανάγκες μιας κοινότητας που έχει πληγεί, για παράδειγμα, από λιμό ή πανδημία.²⁰

Οι περισσότερες αναπτυσσόμενες χώρες εξαρτώνται όλο και λιγότερο από τις οικογένειες και τις κοινότητες για την εφαρμογή του κοινωνικού συμβολαίου και οδεύουν προς σταδιακά αυξανόμενα επίπεδα κρατικών δαπανών. Αν και τα προνοιακά επιδόματα στις ανα-

πτυσσόμενες χώρες ωφελούν μόλις το ένα τρίτο των φτωχών παγκοσμίως σήμερα, αυξάνονται γρήγορα για να ανταποκριθούν στις όλο και μεγαλύτερες προσδοκίες των πολιτών, στη γήρανση του πληθυσμού και στις ισχυρές ενδείξεις για οφέλη στις εγγραφές στο σχολείο, στην υγεία και στην οικονομική δραστηριότητα. Οι ευκατάστατοι, όμως, στις αναπτυσσόμενες χώρες συχνά βασίζονται σε ακριβά ιδιωτικά σχολεία και ακριβή ιδιωτική υγειονομική περίθαλψη, ακόμα και σε ιδιωτικές εταιρείες ασφαλείας και ιδιωτικές υποδομές, και επομένως αισθάνονται μικρή υποχρέωση να πληρώνουν φόρους. Σε χώρες όπως η Νιγηρία και ο Λίβανος, πολύ συχνά οι πλούσιοι διαθέτουν ηλεκτρογεννήτριες, επειδή η δημόσια παροχή ηλεκτρισμού είναι πολύ αναξιόπιστη. Το να πειστούν οι ομάδες υψηλότερων εισοδημάτων στις αναπτυσσόμενες χώρες να βασιστούν στις δημόσιες παροχές αποτελεί το κλειδί της αύξησης των κρατικών πόρων για τη διαμόρφωση ενός καλύτερου κοινωνικού συμβολαίου.

Τι εξηγεί τις αποκλίσεις στην προσέγγιση από χώρα σε χώρα; Ορισμένοι έχουν υποστηρίξει ότι οι χώρες με πιο ομοιογενείς πληθυσμούς είχαν την τάση να αναπτύσσουν πληρέστερα κράτη πρόνοιας, βασισμένα σε αυξημένη αλληλεγγύη, σε σύγκριση με χώρες με μεγαλύτερη φυλετική και εθνοτική ποικιλομορφία, όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Αυστραλία.²¹ Πιο πρόσφατα στοιχεία δίνουν μια πιο ανάμεικτη εικόνα και δείχνουν ότι άλλοι παράγοντες έχουν μεγαλύτερη σημασία, όπως ο ρυθμός της μετανάστευσης και το πώς υπολογίζεται η εθνοτική ποικιλομορφία, αλλά και πολιτισμικοί παράγοντες, όπως οι στάσεις απέναντι στην αναδιανομή του πλούτου και οι πεποιθήσεις για τον ρόλο της τύχης ή της προσπάθειας στον καθορισμό του εισοδήματος.²²

Ένας λόγος για τον οποίο ορισμένες χώρες έχουν μικρότερα κράτη πρόνοιας ενδέχεται να σχετίζεται με την κοινή παρανόηση ότι ο σκοπός του κράτους πρόνοιας είναι να αναδιανέμει τα χρήματα από τους πλούσιους προς τους φτωχούς. Στην πραγματικότητα, αυτό είναι πολύ μικρό μέρος του συνόλου. Το κράτος πρόνοιας είναι κατά τα τρία τέταρτα κουμπάρας (αμοιβαία ασφάλιση κατά τον κύκλο της ζωής), και μόνο κατά το ένα τέταρτο Ρομπέν των Δασών (μεταφορά

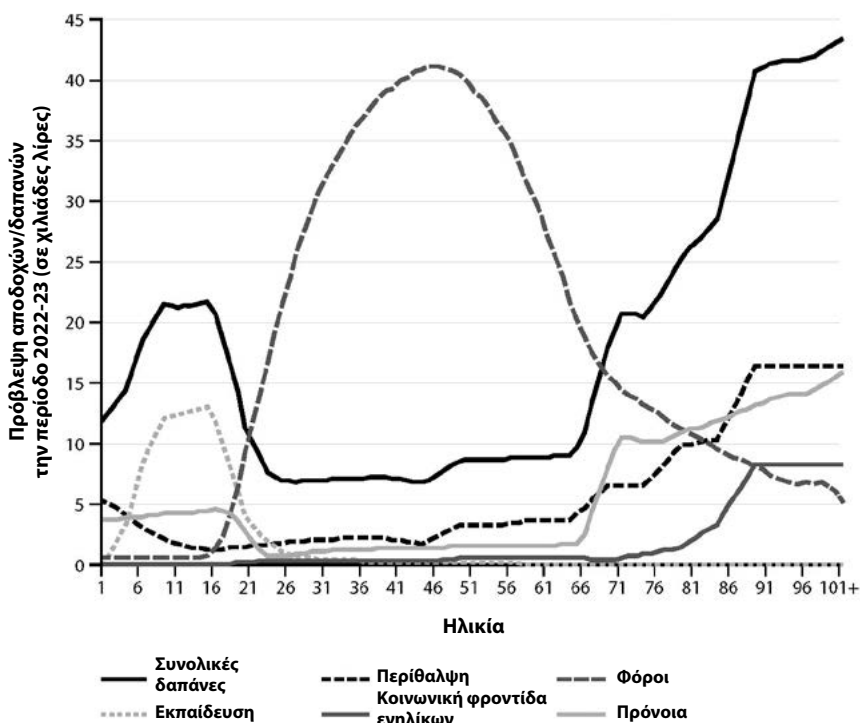
πόρων από τους πλούσιους στους φτωχούς).²³ Εντούτοις, ένας σημαντικός ρόλος του κράτους πρόνοιας είναι να αναδιανέμει χρήματα κατά τη διάρκεια της δικής μας ζωής. Τα παιδιά δεν μπορούν να δανειστούν για να πληρώσουν για την εκπαίδευσή τους, ακόμα και αν έχουν καλές προοπτικές απασχόλησης. Ο κόσμος δεν γνωρίζει τι είδους ασθένειες θα προκύψουν σε μεγάλη ηλικία ή μέχρι ποια ηλικία θα ζήσει.

Οι περισσότεροι συνεισφέρουν στο κράτος πρόνοιας στο μέσο της ζωής τους, όταν και εργάζονται, ενώ λαμβάνουν παροχές από αυτό όταν είναι νέοι (κατά τη σχολική εκπαίδευση) και όταν είναι ηλικιωμένοι (με συντάξεις και υγειονομική περίθαλψη). Το Διάγραμμα 2, που δείχνει τη συνεισφορά προς το κράτος σε διαφορετικές ηλικίες, φανερώνει καθαρά αυτό το μοτίβο στο Ηνωμένο Βασίλειο. Για την ακρίβεια, η μεγάλη πλειονότητα των ανθρώπων στο Ηνωμένο Βασίλειο βάζουν στο κράτος πρόνοιας όσα λαμβάνουν κατά τη διάρκεια της ζωής τους.²⁴ Η λογική της ασφάλισης που διέπει το κράτος πρόνοιας πηγαίνει χέρι χέρι με το οικονομικό επιχείρημα ότι η επένδυση στους πολίτες είναι βασικό μέρος της στρατηγικής για την οικονομική ανάπτυξη μιας χώρας, καθώς διασφαλίζει ότι το εργατικό δυναμικό θα είναι όσο το δυνατόν πιο ικανό και παραγωγικό.²⁵

Οι διαφορετικές προσεγγίσεις στους όρους του κοινωνικού συμβολαίου προέρχονται από το εξής θεμελιώδες ερώτημα: ποιος θα πρέπει να είναι ο στόχος του; Τα κλασικά οικονομικά ευημερίας που αναπτύχθηκαν κατά τα τέλη του δέκατου ένατου και τις αρχές του εικοστού αιώνα υποστήριξαν ότι σκοπός είναι η μεγιστοποίηση της συνολικής «ωφελιμότητας», ή ικανοποίησης, που επιτυγχάνουν τα άτομα σε μια κοινωνία. Η ωφελιμότητα αντικατοπτρίζεται στις τιμές των αγορών – αν είστε διατεθειμένοι να εργαστείτε για ορισμένο μισθό ή να πληρώσετε ένα ποσό για ένα προϊόν, τότε αυτό αντικατοπτρίζει την ωφελιμότητα που εξάγετε από τη δραστηριότητα. Πιο πρόσφατα, όλο και περισσότεροι οικονομολόγοι ορίζουν την ωφελιμότητα με ευρύτερο τρόπο ως ευζωία (όχι μόνο κατανάλωση αγαθών και υπηρεσιών), που περιλαμβάνει όσα κάνουν τους ανθρώπους χαρούμενους, όπως η καλή υγεία (ψυχική και σωματική), οι αγαστές σχέσεις και το νόημα στην εργασία.

Διάγραμμα 2. Οι άνθρωποι πληρώνουν στο κράτος κατά τη μέση ηλικία και λαμβάνουν χρήματα όταν είναι νέοι και ηλικιωμένοι

Αντιπροσωπευτικά ηλικιακά προφίλ για φορολογία, δημόσιες παροχές και προνοιακές δαπάνες στο Ηνωμένο Βασίλειο

Η ευζωία μπορεί να υπολογιστεί με δημοσκοπικές έρευνες και αρκετές χώρες, όπως το Μπουτάν, η Ιρλανδία, η Νέα Ζηλανδία και η Σκωτία, προσπαθούν να χρησιμοποιήσουν την ευρύτερη αυτή μέτρηση για να προσαρμόσουν ανάλογα το κοινωνικό τους συμβόλαιο.

Οι επικριτές της ωφελιμιστικής παράδοσης, όπως ο νομπελίστας οικονομολόγος Αμάρτια Σεν, θα έλεγαν ότι το κοινωνικό συμβόλαιο δεν πρέπει να έχει στόχο να ικανοποιήσει απλώς τις ανάγκες των ανθρώπων, αλλά να βελτιώσει τις δυνατότητες του κάθε πολίτη να πετύχει τη ζωή στην οποία δίνει αξία.²⁶ Το εισόδημα και οι τιμές της αγοράς είναι μικρό μέρος του συνόλου, αφού τα άτομα διαφέρουν ως

προς τους πόρους που χρειάζονται για να αποκτήσουν παιδεία, επαρκή τροφή, στέγη ή πολιτική ελευθερία. Αυτό διευρύνει τον στόχο του κοινωνικού συμβολαίου πολύ πέρα από το εισόδημα, ώστε να περιλαμβάνει πλέον πιο ίσα αποτελέσματα, αλλά και τη δυνατότητα να ζήσει κάποιος μια καλή ζωή. Σημαίνει επίσης πως, όταν τα άτομα δεν έχουν πολλές επιλογές –όταν, για παράδειγμα, στερούνται το δικαίωμα στην εκπαίδευση ή την περίθαλψη–, το κοινωνικό συμβόλαιο έχει, στην περίπτωση τους, αποτύχει. Η άποψή μου, που διέπει την ανάλυση στο παρόν βιβλίο, είναι ότι ο στόχος του κοινωνικού συμβολαίου θα πρέπει να καθορίζεται από την κοινωνία, και κατά τη διαδικασία να σταθμίζεται μια ευρεία ποικιλία δεικτών, μεταξύ αυτών το εισόδημα και η υποκειμενική ευζωία, αλλά και δείκτες όπως οι δυνατότητες, η ευκαιρία και η ελευθερία.

Η συναίνεση επί των ερωτημάτων αυτών τείνει να επηρεάζει το πόσες από τις παροχές του κοινωνικού συμβολαίου ανατίθενται στην ιδιωτική ή τη δημόσια σφαίρα, κάτι που ποικίλλει σε τεράστιο βαθμό από χώρα σε χώρα. Έτσι ορίζονται γενικά οι αριστερές και οι δεξιές πολιτικές εδώ και δεκαετίες, αν και τα τελευταία χρόνια είναι πιο θολά τα όρια των ορισμών. Η Μάργκαρετ Θάτσερ, ως πρωθυπουργός του Ηνωμένου Βασιλείου, είπε το εξής χαρακτηριστικό: «Δεν υπάρχει κάτι που λέμε κοινωνία. Υπάρχουν άτομα, άντρες και γυναίκες, και υπάρχουν και οικογένειες. Και καμία κυβέρνηση δεν μπορεί να κάνει τίποτα παρά μόνο μέσω ανθρώπων, και οι άνθρωποι πρέπει πρώτα να φροντίζουν τον εαυτό τους. Καθήκον μας είναι να φροντίζουμε πρώτα τον εαυτό μας και στη συνέχεια να φροντίζουμε τους γείτονές μας».²⁷ Η άποψη αυτή υπονοεί ότι το κοινωνικό συμβόλαιο θα πρέπει να βασίζεται πολύ περισσότερο στην ατομική ευθύνη – οι οικογένειες είναι υπεύθυνες για τη φροντίδα των παιδιών τους, τα ιδιωτικά σχολεία ενισχύονται, επικρατεί μια μινιμαλιστική προσέγγιση στη στήριξη των εισοδημάτων, αλλά και μεγάλη εξάρτηση από τις ιδιωτικές ασφαλιστικές αγορές για την αντιμετώπιση κινδύνων όπως είναι τα ατυχήματα, η αναπηρία και οι περιβαλλοντικές ζημιές, για παράδειγμα οι πλημμύρες.

Άλλοι προκρίνουν μια πιο μαξιμαλιστική προσέγγιση σε ό,τι αφο-

ρά την υποχρέωση του κράτους να αντισταθμίζει τον αντίκτυπο της τύχης στην πορεία της ζωής και να οδηγεί σε μεγαλύτερη δικαιοσύνη στα οικονομικά και κοινωνικά αποτελέσματα. Ο Φράνκλιν Ρούζβελτ, στην ομιλία που έδωσε κατά την έναρξη της δεύτερης θητείας του ως προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών, υποστήριξε: «Η πρόοδος μας δεν θα κριθεί από το αν θα προσθέσουμε περισσότερα στην αφθονία αυτών που έχουν πολλά· θα κριθεί από το αν θα προσφέρουμε αρκετά σε εκείνους που έχουν πολύ λίγα».²⁸ Αμέσως μετά το τέλος της Μεγάλης Ύφεσης, ο Ρούζβελτ δημιούργησε ένα δραστήριο κράτος, που παρείχε ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα και δημιουργούσε θέσεις εργασίας μέσω τεράστιων δημόσιων έργων, καθιστώντας την κυβέρνηση τον μεγαλύτερο εργοδότη στην οικονομία. Τα μέτρα του New Deal άλλαξαν τις ισορροπίες ισχύος υπέρ των συνδικαλιστικών σωματείων, των ακτημόνων αγροτών και των μεταναστών εργατών, την ίδια στιγμή που επέβαλαν αυστηρότερα ρυθμιστικά πλαίσια στις τράπεζες, ώστε να αποφευχθεί μια μελλοντική οικονομική κρίση.

Πάντα υπήρχε διαμάχη για τον ρόλο του ιδιωτικού τομέα στο κοινωνικό συμβόλαιο, αλλά πρόσφατα το ζήτημα έχει έρθει επιτακτικότερα στο προσκήνιο, καθώς όλο και περισσότεροι κορυφαίοι επιχειρηματίες υποστηρίζουν ότι οι εταιρείες θα πρέπει να αναλάβουν μεγαλύτερες ευθύνες μετά τις οικονομικές κρίσεις και την αύξηση των προσδοκιών του λαού. Η συντηρητική άποψη, που συνδέεται συχνά με τον Μίλτον Φρίντμαν, είναι ότι δουλειά των επιχειρήσεων είναι να παρουσιάζουν κέρδη, να υπακούν τους κανόνες, να πληρώνουν μισθούς με βάση την αγορά και τους φόρους τους, και έπειτα από αυτό ο ιδιωτικός τομέας θα μεγιστοποιήσει τη συνεισφορά του στην κοινωνία.²⁹ Παρά ταύτα, υπάρχει μια μακρά παράδοση εταιρειών που προσεγγίζουν το ζήτημα του ρόλου τους με πιο ολιστικό τρόπο, πληρώνοντας ενίοτε μισθούς υψηλότερους από εκείνους της αγοράς ή δίνοντας μεγαλύτερες παροχές, όπως συντάξεις και υγειονομική περίθαλψη, ή και μερίδιο από τα κέρδη στους υπαλλήλους τους. Η παράδοση αυτή αποκτά πλέον πιο εξέχουσα θέση. Όλο και πιο συχνά οι επιχειρήσεις αντιμετωπίζουν πιέσεις να εστιάσουν όχι μόνο στα βραχυπρόθεσμα κέρδη, αλλά και στο ευρύτερο συμφέρον της κοινω-

νίας – ο αποκαλούμενος και πολυμετοχικός καπιταλισμός. Οι υποστηρικτές του ισχυρίζονται ότι δεν πρόκειται για φιλανθρωπία, αλλά για τρόπο να μεγιστοποιηθεί η μακροπρόθεσμη αξία των εταιρειών.³⁰

Στην πράξη, οι περισσότερες χώρες διαμορφώνουν τα κοινωνικά τους συμβόλαια επιλέγοντας ένα μείγμα ατομικής και συλλογικής ευθύνης σε διάφορους τομείς. Πάρτε για παράδειγμα την παραδοσιακά συντηρητική Ελβετία. Οι Ελβετοί πολίτες αντιμετωπίζουν σχετικά χαμηλά επίπεδα φορολογίας, προσέγγιση τυπική για ένα μη παρεμβατικό κράτος, αλλά ένα υψηλό ποσοστό των νέων της εισάγονται στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, η οποία κατά κύριο λόγο είναι δωρεάν και παρέχεται από το κράτος, αν και περίπου οι μισοί ακολουθούν μια κατεύθυνση επαγγελματικής κατάρτισης και όχι μια καθαρά ακαδημαϊκή πορεία. Έχει επίσης διαμορφωθεί ένα περίπλοκο σύστημα περιφερειακής αναδιανομής, με πολύ υψηλά επίπεδα αποκέντρωσης και μια τοπική δημοκρατία που λειτουργεί με δημοψηφίσματα. Εν τω μεταξύ, η Σιγκαπούρη, γνωστή για την οργάνωσή της με βάση την ελεύθερη αγορά και όχι τις αρχές ενός ευρέος κράτους, έχει επίσης χαμηλά επίπεδα φορολογίας και ρυθμιστικών πλαισίων, αλλά πάνω από το 80% του πληθυσμού της ζει σε δημόσιες κατοικίες, κάτι που αποτελεί κοινωνικό σχέδιο για την επίτευξη φυλετικής ισορροπίας, ενώ όλοι οι άντρες πρέπει να υπηρετήσουν μια υποχρεωτική διετή στρατιωτική θητεία, που θεωρείται τρόπος για να σφυρηλατηθεί κοινωνική συνοχή σε μια νεαρή χώρα με πολλές εθνοτικές ομάδες. Εν τω μεταξύ, η κατ' όνομα κομμουνιστική Κίνα δεν διέθετε μέχρι πρόσφατα παροχές δημόσιας υγείας ή ανεργίας και εξακολουθεί να μην εισπράττει φόρο κληρονομιάς από τους πλούσιους.

Το μείγμα ατομικής και συλλογικής ευθύνης που επιλέγουν οι χώρες μπορεί να ποικίλλει σε τεράστιο βαθμό ακόμα και στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου τομέα. Πάρτε για παράδειγμα την προσέγγιση στη χρηματοδότηση της ανώτερης και ανώτατης εκπαίδευσης, η οποία με οικονομικούς όρους είναι τόσο ένα ιδιωτικό αγαθό (παράγει υψηλότερο εισόδημα για το άτομο) όσο και δημόσιο αγαθό (αναπτύσσει ενεργούς πολίτες, που είναι πιο ικανοί, παραγωγικοί και διαπράττουν λιγότερα εγκλήματα).³¹ Πώς αποφασίζουν οι διάφορες χώρες πόσα

θα επενδύσουν στην παραγωγικότητα της επόμενης γενιάς, και ποιος πληρώνει γι' αυτά; Στο ένα άκρο έχουμε τις Ηνωμένες Πολιτείες, με μια προσέγγιση που βασίζεται περισσότερο στην αγορά, σύμφωνα με την οποία κάθε φοιτητής παίρνει δάνεια με ημι-εμπορικούς όρους και πρέπει να τα αποπληρώσει κατά τη διάρκεια της σταδιοδρομίας του. Στο Ηνωμένο Βασίλειο έχει προκύψει μια ενδιαμέσση λύση, σύμφωνα με την οποία ο φοιτητής παίρνει δάνεια, αλλά τα αποπληρώνει μόνο αν το εισόδημά του περάσει ένα συγκεκριμένο επίπεδο. Η ηπειρωτική Ευρώπη και οι περισσότερες αναδυόμενες αγορές βασίζονται κατά κύριο λόγο στην κρατική χρηματοδότηση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, αλλά, επειδή αυτή είναι δωρεάν και οι πόροι περιορισμένοι, οι υψηλοί αριθμοί φοιτητών συνεπάγονται πτώση της ποιότητας. Στην Κίνα, με την παρακαταθήκη της πολιτικής του ενός παιδιού και το εκπαιδευτικό σύστημα που χρηματοδοτείται από το κράτος, έξι ενήλικες (δύο γονείς και τέσσερις παππούδες) συμπληρώνουν τις κυβερνητικές δαπάνες με σημαντικές ιδιωτικές επενδύσεις, και με αντάλλαγμα την προσδοκία ότι θα τους φροντίσουν στην τρίτη ηλικία. Το καθένα από αυτά τα μοντέλα απηχεί μια πολύ διαφορετική άποψη για το τι χρωστάει η κάθε γενιά στην επόμενη.

Πώς οραματιζόμαστε την κοινωνία που θέλουμε να ζούμε;

Μια από τις σημαντικότερες οικονομολόγους της εποχής μας
θέτει τις βάσεις για το νέο κοινωνικό συμβόλαιο
που αρμόζει στον 21ο αιώνα.

Είτε το συνειδητοποιούμε είτε όχι, όλοι μας στηρίζουμε το κοινωνικό συμβόλαιο μέσα από τις αμοιβαίες δεσμεύσεις μας στην οικογένεια, την κοινότητα, τον χώρο εργασίας. Η μέριμνα για τους άλλους, η πληρωμή φόρων, τα οφέλη από τις δημόσιες παροχές ορίζουν το συμβόλαιο που μας ενώνει ως κοινωνία. Σήμερα, όμως, το συμβόλαιο αυτό καταρρέει...

Οι επιταχυνόμενες αλλαγές στην τεχνολογία, η γήρανση του πληθυσμού και η κλιματική αλλαγή αναδιαμορφώνουν τον κόσμο μας. Σε αυτή τη μελέτη-ορόσημο η Minouche Shafik, αξιοποιώντας παραδείγματα από διαφορετικά σημεία της υφηλίου και εστιάζοντας στους τομείς της εκπαίδευσης, της υγειονομικής περίθαλψης, της εργασίας και της φροντίδας των ηλικιωμένων, αναλύει τις βασικές αρχές ενός κοινωνικού συμβολαίου που αναγνωρίζει την αλληλεξάρτηση των ανθρώπων, τους στηρίζει και επενδύει περισσότερα σε αυτούς, ενώ ταυτόχρονα περιμένει περισσότερα από τα άτομα ως αντάλλαγμα.

Βαθυστόχαστο και ελπιδοφόρο, το βιβλίο αυτό
προσφέρει ρεαλιστικές λύσεις και δείχνει πώς μπορούμε
να χτίσουμε μια καλύτερη κοινωνία – όλοι **ΜΑΖΙ**.

*Καθώς η Minouche Shafik αποτυπώνει τις μεγάλες προκλήσεις
των καιρών μας, μας εμπνέει για να ανταποκριθούμε σε αυτές...*

Υποχρεωτικό ανάγνωσμα για τους πολιτικούς, και όχι μόνο.

ΟΥΡΣΟΥΛΑ ΦΟΝ ΝΤΕΡ ΛΑΪΕΝ, ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

Εξαιρετικά διαφωτιστικό ειδικά στο θέμα της αλληλεξάρτησης.

ΑΜΑΡΤΙΑ ΣΕΝ, ΝΟΜΠΕΛ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ 1998

Μία σημαντική συμβολή στις σύγχρονες συζητήσεις μας.

ΝΤΑΡΟΝ ΑΤΖΕΜΟΓΛΟΥ, ΟΙΚΟΝΟΜΟΛΟΓΟΣ (MIT)

ISBN: 978-618-03-2862-2

9 786180 328622
ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 82862

metaixmio.gr

ΣΕΙΡΑ ΟΞΥΓΟΝΟ₂